

En Jødedaab i 18. Aarhundrede.

Af Troels Dahlerup.

Omkring Midten af 18. Aarhundrede udfoldedes der en kraftig Bevægelse for kristen Mission blandt de i Danmark værende Jøder. Ved Reskripter af 1744 og 1746 bestemtes, at Jøder, som begærede Oplysning om den kristne Tro, kunde modtage Understøttelse i Undervisningstiden, hvilket i Praxis oftest skete ved, at de overantvordedes en velhavende, som Regel københavnsk Kirkes Omsorg.

Antallet af Proselytter voksede, hvorfor der 1754 i de dansk-norske Kirker holdtes en Kollekt til Hjælp for Missionen; men alt i alt var Resultaterne vist pauvre. Især synes Mulighederne for Understøttelse at have tiltrukket en lidet ønskværdig Kategori af Ansøgere, for hvem de pekuniære Gevinster antagelig var Hovedmotivet.

Dog var der selvfølgelig ogsaa »værdige« Ansøgere; og da man til nu fortrinsvis har beskæftiget sig med Klinten iblandt Hveden¹, kan nedenstaaende Beretning tjene til dels at afrunde det hidtidige Billede, dels at udvide vort Kendskab til den tidlige jødiske Indvandring og Bosættelse. To Forhold synes især at have haft en gunstig Virkning paa Sagens Forløb, dels at den foregik i et rent Land-millieu, dels at et hvert Haab om pekuniær Understøttelse af større Omfang udelukkedes.

En detailleret Gennemgang af Sagens talrige Akter er lykkeligvis ikke nødvendig, da den paagældende Sognepræst paa Opfordring af Biskop Harboe, som siden 1748

¹) F. Ex. Weitemeyer i Tidsskrift for Jødisk Historie og Litteratur I S. 337 ff.

var adjungeret sin Svigerfader Peder Hersleb, den 5. November 1755 indsendte den nedenfor aftrykte Beretning, som kun sjældent behøver at uddybes med de originale Aktstykker. Foruden den detaillerede Skildring af selve Fremgangsmaaden ved Undervisningen er især Historiens Fortsættelse interessant til Belysning af Spørgsmaalet om Mulighederne for en vellykket Assimilation, hvorfor de nyomvendtes Levevilkaar i den nærmest efterfølgende Tid er gjort til Genstand for en kortere Undersøgelse.

EFTERRETNING ANGAAENDE DEN JØDISKE
FAMILIE, SOM BLEV DØBT I SKAMSTRUP KIRKE
D. 23^{de} JULII 1755.

Den jødiske familie, som d. 23^{de} julii a. c. blev døbt i Skamstrup Kirke i Tudse-Herredet i Siellands stift, bestoed af 8 Personer. Faderen, som tilforn heedte *Nachman Wulf* og lod sig kalde *Jochum Wulf*, men i Daaben fik det Navn *Albrecht Friderich*, siger sig at være født af jødiske Forældre udi en liden Bonde-Bye, som heder *Persekel*, der skal ligge paa de Polske Grændser udi *Mark-Brandenburg*. Hands Fader, som bar det Navn *Wulf*, skal være døet, da Hand var 9 Aar. Herpaa kom Hand strax iblandt fremmede og først til en Jøde, som boede icke langt fra *Neu-Rupin* i *Middel-Mark*, men Stedets Navn erindrer han ey. Der var Hand nogle Aars Tiid, og kom saa fra Ham til samme Mands Svoger, som boede i *Bernau*, een liden Sted 3 Miile fra *Berlin*, hvor Hand ungefær var i 9 Aar og blev holdet til Kiøbmandskab. Derpaa begav hand sig i Ægteskab med den Kone, hand endnu har, hvis Forældre da boede og skal endnu boe i *Friedeberg*, som ligger i *Nye-Mark* udi dend Fridebergiske Kreds i *Mark-Brandenburg*. Hendes Navn var tilforn *Kælæh*, og fik Hun i Daaben det Navn *Wibeche Sophia*. Udi *Frideberg* skal de først have boet i 2 Aar, og samme Tiid avlet deres ældste Søn, som tilforn heedte *Wulf*, men i Daaben fik det Navn *Peder*. Derpaa

skal de ved *Paasche* Tiider 1745 være reyst til *Moislingen*, een liden Flekke strax ved *Lübeck*, som tilhører *Hans Excellence* Hr. Geheime Conferentz- og Land-Raad von *Brokdorf*¹, i hvilken liden Bye eendeel Jøder skal opholde sig. Her har de boet indtil 1752 i *Julii* Maaned, da de ere reyst derfra. Her skal de udi deres Ægteskab have avlet Deres 4 Døttre, nemlig den første, som tilforn heedte *Passa*, i Daaben kaldet *Bartha Catharina*; Den anden tilforn kaldet *Maria*, nu *Karen*; Den tredie tilforn kaldet *Hanna*, nu *Beata Sophia*; Den fiende tilforn kaldet *Sarah*, nu *Mette Amalia*.

Andledningen til at de forlod dette Sted, fortæller Faderen at være denne: Hand havde en temmelig tiid tilforn fattet i sinde at ville være en Christen, og det efter hands egne Ord, fordi at hand mærkede, at dend jødiske *Religion* var falsk, og at *Messias* maatte være kommet; Hand havde nogle gange aabnet sine Tanker for sin Kone, men hun vilde icke beqvemme sig dertil. Han tænkte derfor, naar Hand fik hende til Khafn., saa skulle det gaae bedre and, hvorfor Hand reyste 14 Dage foran, og saa snart Hand kom til *Kiøbenhavn*, meldede sig strax hos Hr. Biskop *Hersleb*, at Hand havde dette forsæt. Hans Høyædle Høyærværdighed skal da og meget kiærlig strax have taget sig ham an. Da nu Konen kom til Khafn., var hun af samme sind som tilforn, og siden Hand gierne ønskede, at Hun tillige med Ham og deres Børn skulde andtage dend *Christelige Religion*, men Konen ikke vilde, saa torde Hand ey gaae til Hands Høyædle Høyærværdighed igien. Hand reyste derfor strax med sin Kone ud paa Landet og kom til at boe udi en liden Lands Bye kaldet *Sipperup*, som ligger i *Syndersted* Sogn, *Annex* til *Ondløse*. Her boede de til *Paaschen* 1754, og er der født deres yngste Søn tilforn kaldet *Levin*, men nu *Joachim Hartvig Johan*. Derpaa flyttede de her til *Skamstrup* jost ved sidst omtalte *Paasche* Tiid.

Udi *Skamstrup* Sogn i *Skamstrup* Bye havde de neppe

boet 3/4 Aar, førend der gik et Rygte, at de vilde forlade dend *Jødiske Religion*. Samme Deres Forsæt gav Manden mig selv tilkiende jost en Løverdag, nemlig d. 4^{de} *Januarii* a. c., fortalte mig, hvad jeg har allerede andført, hvorledes hand længe havde haft dette forsæt, men var af sin Kone bleven hindret derfra, indtil Hun endelig omsider havde selv engang i forrige Aar sagt til ham: Skulde jeg nogen Tiid blive en *Christen*, skeedte det her. Af deen Leylighed sagde hand, at hand betiente sig, og takkede Gud, at det var nu kommet saa vidt, at Hun tillige med ham havde faaet samme Tanker.

Jeg foreholdt ham, alt hvad mig ved Guds Naade var mueligt, og jeg kunde holde fornødent i saa vigtig een Sag, for at undersøge, om mand kunde haabe, at det icke skeedte af nogen urenne Hensigter, og at det nu var Hans Alvor. Samme tog jeg og paa det nøyeste i agt i henseende til Hands Kone. Jeg mærkede i min Samtale med dem om dend jødiske *Religion*, at de veedste kuns saare lidet, hvorudi dend bestoed, saa at dend nok uden Tvivl har allenne bestaaet hos dem derudi, at de har taget visse udvortes Ting i agt, hvorom Jeg blev ved Deres underviisning i dend *Christelige Religion* end meere overbeviist. Da jeg nu saaledes havde i nogle Dage prøvet dem, nægter jeg ikke, at jo Haab og Frygt havde stor Striid med hinanden i mit Gemyt. Imidlertiid vidste jeg, det var min underdanigste Pligt at tilkiendegive denne Sag for min Øvrighed, saa og at andvende ald Fliid paa dem, om deres Siæle-Sorg blev mig betroet, som de tillige selv havde forlanget.

Jeg skrev derfor først d. 13. *Jan. a. c.*² til Hans Høyædle Høyærværdighed Biskoppen over Siellands Stift, og derudi gav samme Sag tilkiende, og udbad mig Hands gode Betænkning, hvorpaa jeg og fik Hans Høyædle Høyærværdigheds Svar af 18. *Jan.*³. Jeg reyste herpaa selv til *Kiøbenhavn d. 20. Jan.* for deels at tale viidere med Hans Høyædle Høyærværdighed herom, deels og for at søge Hans

grundige Raadførelse i saa vigtig en Sag. Ved denne Leylighed havde jeg og tillige det Øyemeed at vilde underdanigst gjøre Ansøgning, om jeg kunde faae nogen Slags Hielp for dem i Deres underviisnings Tiid. Jeg havde vel fra det første sagt dem, at de maatte aldeles icke gjøre sig noget Haab om at faae nogen Hielp i timelige Ting, og de selv havde svaret, at det var Dem heller icke derom at gjøre, naar de kuns maatte blive *Christne*. Jeg holdt det dog for min Pligt at sørge for, det ey skulde blive til anstød for dem, om de skulde i deres Underviisnings Tiid lide alt for stor mangel, da jeg nok mærkede, at det efter deres Omstændigheder vilde blive vanskeligt for dem at komme igiennem med saa talriig en *familie*, om de aldeles ingen hielp fik. Men mærkeligt var det, at i hvor utrættelig Hans Høyærværdigheds Kierlighed viiste sig i at gjøre Ansøgning og forslag for Dem udi denne Sag, saa vilde det dog icke lykkes, saa de fik ikke nogen anden Hielp til Lettelse for Dem end det lidet, som Gud selv boyede nogle faae til at give dem, iblandt Hvilke jeg især med Glæde erindrer den godgiørende Kiærlighed, som Frue *Wibeche Kragh* til *Frydendal*, Sl. *General-Lieutenant* von *Eyndens* Enke Frue⁴, loed see imod disse, der boede paa Hendis Gods, ligesom imod andre Fattige, og i sær de paa Hendes Gods.

Underviisningen begyndte jeg da i *Jesu* Navn med dem *d. 3. Februari* og loed det i begyndelsen være min Hoved-Sag 1. at tale med Dem om den elendige Tilstand alle Mennsker fødes udi til Verden, 2. at viise Dem hvorledes Gud havde skabt Dem i en langt herligere Tilstand, 3. at foreholde Dem hvorledes Menniskene da var kommet i denne høyst elendige Tilstand, og hvor umueligt det var for dem i denne elendige Tilstand at kunne holde Guds Lov, og saaledes blive salige, 4. Heraf tog jeg viidere Andledning at forestille Dem, hvor fornødent det da var for Menniskene, om de skulde blive salige, at de maatte faae en Frelsere. 5. Hvorledes denne Frelsere skulde være, baade sand Gud

og Menniske, hvilket jeg i sær viiste dem af det første *Evangelio*.

Imidlertid jeg mundtlig forklarede disse Sandheder for dem, betiænte jeg mig af *Monsr. Peder Schade Korlps*,⁵ een gammel *Theologiæ Studiosi*, hielp, som var i mit Huus, men nu er blevet Degn i *Hørbye*, deels til at igientage samme Sandheder med dem, deels til at lære Forældrene at læse inden i en Bog, siden De icke kunde læse det ringeste Dansk, ja Konen forstoed kuns gandske lidet af det, der blev talet, og kunde selv ikke tale det. Manden forstoed vel meere af Sproget, men kunde dog ikke heller ret tale det. Jeg opmundtrede dem og til strax at gaae i Kirken med andre, da jeg tillige søgte at give dem deres Deel, hvilken blev igientagen med Dem om Mandagen, og er det i sær mærkeligt, at dend første Søndag Manden var i Kirken, som var *Domin. Qvinqvages.*, fik hand at høre Forklaring over Matth. 3 v. 17. Konen kom derpaa tillige første gang i Kirken Taksigelsens Fest d. 11. Febr.; Børnene, sc. de 3 ældste, begyndte og at gaae baade i Skolen og Kirken med Forældrene. Jeg kand sige at de hverken for eller efter deres Daab har forsømt nogen Prædiken, uden for saa viidt at de 3 mindste Børn har behøvet enten een af Forældrenes eller af de ældste Børns Tilsyn, da de andre har bieveaanet dend offentlige Guds Tieneste, ligeledes har dend ældste Søn og de 2 ældste Døttre vixelviis gaaet i Skolen; thi begge Døttrene kunde ey gaae tillige, fordi Moderen trænger til een af dem at see til de andre smaae børn.

Faste-Tiiden gik saaledis bort ved dend ovenandførte underviisning, hvorpaa jeg Mandagen efter *Paaschen* begyndte nærmere at gaae til deres Underviisning, og begyndte da først at giøre dem visse udi de Sandheder, som findes andførte udi *Rambachs* Saliggjørelsens Orden, forfattet i 26 Spørmaal for de meget tungnemme og gamle. Her gik nu næsten 5 Uger bort, inden de fattede og lærte dette lidet, endskiønt de havde underviisning baade formiddag og eftermiddag og kunde nu selv læse det i Bogen.

Jeg rettede mig derfor efter deres beskaffenhed og i Anledning af disse 26 Spørsmaal udførte jeg viidere den Christelige Troes Lærdomme i mueligste Korthed, og det saaledes at jeg tillige havde mine Tanker fæstet paa Hoved Vildfarelserne i dend jødiske *Religion*. Jeg sammenskrev en liden Haand-Bog til den ende, at jeg baade selv kunde bestandig holde mig til det samme, og at *Monsr. Korlp*, som om Eftermiddagen igientog for dem, hvad jeg havde gaaet igiennem med dem om Formiddagen, kunde ilige-maade have det samme at rette sig efter.

Herren velsignede og dette vores fælles Arbeyde saaledes, at Forældrene lærte ikke allene baade temmelig færdig at læse inden i en Bog og udi *Bibelen*, men at de og fattede og kunde gjøre Reede for Grund-Sandhederne i den *Christelige religion*, og Børnene, som foruden deres skolegang var tilstæde hver gang ved underviisningen, gjorde og god Fremgang. Den ældste Søn kunde gjøre reede for det samme som Forældrene. De 2^{de} mindste Pige-Børn kunde gjøre god reede for *Rambachs* Saliggjørelsens Orden, som jeg skrev at have lagt til Grundvold for Forældrenes Kundskab, ja havde og tillige fattet endeel af de andre Sandheder, især udi den Lærdom om Daaben. De 2^{de} mindste Pige-Børn kunde og efter deres Alders maade gjøre reede for nogle faae Sandheder.

Da de nu vare bragte saa viidt i Kundskab, og der til-lige i mine Tanker var ellers Haab om, at de kunde ved dend Hellige Daab indlemmes i Guds og *Jesu Christi* Menighed, skrev jeg Hans Høyædle Høyærværdighed Hr. Biskop *Hersleb* til d. 1^{ste} *Julii*⁶ og indhentede Hans Befaling om, hvorledes jeg viidere skulde forholde mig. Da jeg nu fik samme⁷, forholdt jeg mig i alle Maader derefter.

Den 18. *Julii* var Provsten her af *Tudse* Herredet Hr. *Echard Christopher Bentzon*⁸, Sogne-Præst for *Kundbye* Menighed, tilligemed min Naboe Hr. *David Plesner*, Sogne-Præst for *Jyderups* og *Holmstrups* Meenigheder, her i mit Huus forsamlede med mig underskrevne for at prøve denne

jødiske familie udi deres Saligheds Kundskab, da Forældrene og de 5 Børn vare Tilstæde, men det 6^{te} barn, som er liden og ey kan tale endnu, var ey tilstede ved denne Forretning.

Forretningen skeedte saaledes, at jeg strax i Begyndelsen spurdte Dem, om de ikke havde selv frievilligen begiæret af mig at blive underviist i dend *Christelige Religion* for at kunde blive *Christne*, og om de vilde nu gjøre reede for denne Deres Troes Bekiendelse? Hvortil Forældrene svarede: ja. Derpaa skeedte Forretningen saaledes: Vi begyndte dend med denne vores Kirke *Psalme* »I *Jesu* Navn skal ald vor Gierning skee« etc., derpaa holdt jeg een gandske kort Tale til dem i Andleedning af *Pauli* Ord til de *Corinth. 1. Cor. 2 v. 2*, hvorpaa skeedte Overhørelsen af mig underskrevne, som havde underviist dem.

Efterat de nu ved Overhørelsen bleve samptlig befundne at have faaet saadan Kundskab, at de kunde være skikkede til at andtages til dend hellige Daab, skeedte af Hr. Provst *Benzon* følgende Spørsmåale til Dem: 1. Om de nu alle begiærede at maatte ved dend hellige Daab blive indlemmet i Guds og *Jesu Christi* Meenighed? 2. Om de da og med Haand og Mund forpligtede sig til gandske at afsige og til ævig Tiid at forkaste dend *jødiske Vantro*e, som de hidintil havde gaaet udi. 3. Om de stadig til deres Død vilde blive ved dend *Christelige Lutherske* Troes bekien-delse, den de nu i Dag havde gjort god Reede for, og havde faaet grundig Kundskab om, samt om de og vilde forsikre at pryde den med et Christeligt Levnet og i Taalmodighed at bære *Christi* Kaars og være *Christi* sande Efterfølgere?

Til ethvert Spøragsmaal svarede de lydelig ja. Herpaa blev dem da viidere 4. tilspurd, naar de begiærede at blive døbte, og hvad navet de begiærede at maatte faae i deres Daab? Hvorpaa Forældrene begiærede at maatte døbes dend næst paafølgende Onsdag, som var dend 23. *Julii*, og at de med deres Børn maatte i Daaben faae de forhen

anførte navne. Efterat denne Forretning var skeedt, og det vigtigste deraf indført i *Skamstrups* Kirke-Bog samt underskrevet af Provsten, Hr. *Plesner* og mig, saa og med *ebraiske* Bogstaver underskrevet af Forældrene og dend ældste Søn⁹, thi fleere kunde ey skrive, holdt jeg en kort Formanings Tale til Dem og tog Andleedning af *Apoc. 2 v. 10* »Vær troe indtil Døden, og jeg vil give dig Livsens Krone«, Hvorpaa dend gandske Forretning blev sluttet med Bøn til Gud om Naade og Bestandighed sampt Formaning til Dem af Hr. Provsten, Hr. *Plesner* og mig.

Søndagen derpaa, som var 8^{tende} Søndag efter *Trinit.*, vare de atter i *Skamstrup* Kirke, da jeg i Andleedning af *Evangelii* siste Ord *sc. Math. 7 v. 21* forestillede dend gandske Meenighed og Dem: En retskaffen Christendom af sin sande beskaffenhed og herlige Salighed, hvoraf jeg tillige gjorde en særdeles *application* paa dem og da til Slutning gav Menigheden tilkiende deres gudelige Forsæt om at vilde ved dend Hellige Daab indlemmes i Menigheden, formannede derpaa Meenigheden til at annamme Dem med ald Christelig Kiærlighed sampt at bede alvorlig til Gud for dem, og sluttede derpaa med Forbøn for dem. Ligeledes gjorde jeg samme Dag denne Forretning bekiendt i mit *annex Frydendal*, hvor der og skeedte Forbønner for Dem og Formaning til fremdeles at bede for Dem og viise sig som rette *Christne* imod dem.

Onsdagen derpaa, som var den 23. *julii*, skeedte Daabens Forretning med Dem i *Skamstrup* Kirke paa dend maade, som vores Kirke *Ritual* foreskriver i henseende til 1. Prædiketienestens Forretning. 2. Opmuntrings Talen. 3. dend offentlige igientagelse af dend forhængivne Forpligt om dend forrige Vantroes Afsigelse og dend *Christelige Religions* alvorlige Antagelse. 4. Deres Troes offentlige bekiendelse og overhørelse derudi. 5. Daabens Forretning i sig selv og 6. tilsidst Formanings Talen.

Texterne, som ved denne Leylighed bleve brugte, vare

til Prædikenen *1. Petr. 3 v. 21*, Til Opmuntrings Talen for Døbe Forretningen *Act. 2 v. 38, 39*, Til Formanings Talen efter Døbe Forretningen *2. Cor. 1 v. 1*.

Fadderne ved denne Forretning vare 1. Fremmede: Hr. Lands-Dommer *von Bergen*, Hr. Provst *Benzon* af *Kundbye*, Hr. *David Plesner* af *Jyderup*, *Otho Langemach*, *Consumptions* Forpagter i *Callundborg*, *Christian Langemach*, Kiøb- og Handels-Mand i *Callundborg*, *Hans Langemach*, *Studiosus Juris*, *Peder Schade Korlp^a*), Sogne-Degn ^{b)} for Hørbye Meenighed^{b)}). 2. af *Frydendals* Sogn, som er annexet til *Skamstrup*: Velbaarne Frøken *Beata Sophia Kruuse*, *Monsr. Schmit*, Ride-Foged ved *Frydendal*, og *Monsr. Neergaard*, Hollænder sammesteds, Birke-Dommer *Hiort*, Birke-Skriver *Pind* og Mølleren *Nicolaj Boje*, alle 3 af *Torbenfelde*. 3. af *Skamstrup* Sogn: de fleeste Mænd af *Skamstrup* Bye. I Daaben fik de efter endeel af Herskaberne heromkring Deres Navne, undtagen den eene liden Pige *Karen*, som bær min Sl. Moders Navn.

Efter denne Forretning var til ende, gik jeg undertiiden til Dem for end ydermeere at tale med dem og i sær at underviise dem i dend Lærdom om *Alterens Sacramente*, og da Forældrene d. *10. octobr.* begiærede af mig at maatte komme til Herrens Bord, naar der først blev Altergang, samtykte jeg udi deres Begiæring, og derpaa blev ved at gaae til dem eengang hver Dag, til jeg andtog dem til Skriftemaal med andre af min Menighed om Løverdagen d. *18^{de} octobr.* og derpaa d. *21^{de} Søndag* efter *Trinitat.* til Herrens Bord.

Hidtil har jeg Aarsag at takke Gud, som har hiulpet i dette Stykke af mit Embede. Ham allene til Priis kand jeg skrive, at jeg endnu har got Haab, Hand lade heller aldrig det Haab blive beskæmmet, som jeg fattede i Begyndelsen, at disse 8^{te} Siæle, som synes ret paa en synderlig

a) Herefter udstreget: og Christian Glob Gyrsting (Degn i Skamstrup).

b-b) I stedet for udstreget: til Skamstrup og Frydendal.

maade at være førte til mig, som saa frievillig har andgivet sig hos mig til underviisning og hidtil synes ret at have havt fortroelighed til mig, at De maae og være af de Børn, som jeg med Glæde paa Dommens Dag kunde see og sige: See Herre! her er jeg og de Børn, som du haver givet mig.

Skamstrup d. 22. octobr.

1755

J. Bagger

NOTER

¹⁾ Antagelig Joachim von Brockdorf til Nør m. m. (1695—1763), 1723 Landraad, 1747 Geheimkonferensraad m. m.

Om Moisling, Lybæks Ghetto, se Tidsskrift for Jødisk Historie og Litteratur I S. 365 ff.

²⁾ Præstens Breve til Bispen i Herredspakken (Bispearkivet, Indkomne sager, Tuse Hrd. 1690—1759). I Brevet af 13/1 anfører Bagger især sine nu overvundne Betæneligheder, om Ønsket om Daab skulde skyldes Haab om Understøttelse eller være foraarsaget af Forordningen af 8/11 1754 (Fogtman V: 1 S. 585 f.), der indskærper Forbuddet imod, at Jøder opholder sig udenfor Købstæderne.

³⁾ Bispens Svar i Kopibogen for 1755 (Afd. Brev-Protocol). I Svaret af 18/1 bekræfter han, at Wulf tidligere har henvendt sig til ham. Bispen giver Anvisning paa, hvorledes de skal forholde sig m. H. t. Ansøgning om Understøttelse, men giver ringe Haab, da talrige Supplikanter har meldt sig (bl. a. en Familie i Næstved, hvorom saavel Pakken fra Tybjerg Hrd. som Bispens Kopibog giver talrige Oplysninger), og da der kun er indkommet lidet ved Kollekten.

25/3 meddeler Bispen, at han nu tre Gange forgæves har indgivet Ansøgning om Understøttelse til Wulf.

5/4 skriver Bagger til Bispen, at Wulf havde lejet Hus af Ridefogeden paa Generalinde von Eyndtens Gods, »og meente [Ridefogeden] ikke at forsee sig derudi, siden disse jøder uden nogen paaanke havde boet saa lang tid her i egnen, og andre jøder opholdt sig samme tiid hist og her paa landet«.

Bagger sætter nu sin Lid til den godgørende Generalinde, samt haaber paa at kunne anvende ca. Halvdelen af sine Sognes Fattigkollekt til Wulf.

12/4 lover Bispen, at han endnu engang vil søge om Hjælp.

17/5 meddeler Bispen, at alle Forsøg paa Understøttelse er mislykkedes.

29/5 overbringer Bagger Wulfs Tak til Bispen for dennes paatagne Besvær for hans Skyld samt redegør for Undervisningens Gang.

Wulfs Ansøgning til Danske Kancelli og Bispens Breve dertil ligger som Bilag til Oversekretærens Brevbog (RA) 1755 Nr. 52, 67, 88, 129 og 149.

Oversekrætærens ufravigelige Standpunkt er, at hvis Wulf med Familie vil komme til København, vil man forsøge at skaffe dem Underhold ved en Kirke der (skønt der allerede er stærk Søgning); men Prose-lytfondens Midler maa foreløbig ikke anvendes (jfr. Bispearkivet: Kgl. Forordninger og Kollegialbreve 1755 Nr. 17, 23, 27 og 42).

4) Vibeke Krag (1691—1778), Enke efter Generallojtnant Albrecht Philip von Eynden (1665—1731) til Frydendal (Torbernfeldt).

5) Peder Schade Korlp (1706—58), 1724 Student fra Roskilde, Hører ib., fra 1731 Degn i St. Jørgensbjerg, 1755 Degn i Hørby.

6) I Herredspakken.

7) Svar af 5/7 (Kopibogen).

8) Denne giver i en Indberetning af 19/7 (Herredspakken) bl. a. en kort Beretning af Overhøringen.

9) Skamstrup-Frydendal Kirkebog (1720—71).

Beretningen er øjensynligt nedskreven efter Hukommelsen, da Kirkebogen angiver flere Faddere og navngiver de deltagende Bymænd fra Skamstrup.

II

Saaledes kronedes Pastor Baggers Anstrengelser med Held, skønt »det Offentlige« paa ingen Maade saa sig i Stand til at række en hjælpende Haand, men tværtimod overlod Daabskandidaterne til Generalindens og Sognets fattige Bønders Almisser. At slippe Albrecht Friderich Wulf og hans Familie her er dog højst utilfredsstillende, da Spørgs-maalet om deres fortsatte Existens straks rejser sig, og hermed hvorvidt deres Omvendelse stillede dem bedre i Samfundet end før.

Blandt Fadderne bemærkes, at den kalundborgske Familie Langemach er repræsenteret med hele tre Medlemmer. Det er næppe uden Forbindelse hermed, at Wulf — skønt Holbæk Købstad ligger Skamstrup betydeligt nærmere —

24. Okt. 1755 fremstod paa Raadstuen i Kalundborg, fremlagde Attest om sin Omvendelse og fik Borgerskab her, idet han erklærede at ville ernære sig ved Smaahandel til Markeder¹. Dog synes han ikke at have opgivet sin Bopæl i Skamstrup, hvor Familien øjensynlig følte sig hjemme. Flere Gange nævnes de i Kirkebogen, 1757 havde Wulf den Sorg at miste sin yngste Søn, som begravedes 7/4, og at de accepteredes af den lokale Befolkning, kan sikkert udlæses af, at ikke blot var hans Kone 1758 19/2 Gudmoder, men 1760 16/11 stod Datteren Birthe (Cathrine) Fadder, tilmed til Sognefogedens Søn.

Derefter forlod de dog Skuepladsen for deres Omvendelse, antagelig i Forbindelse med Wulfs Forretninger, idet han efter at have opsagt sit Borgerskab i Kalundborg tog nyt Borgerskab i Holbæk 1761 8/8². Derefter synes Familien at have opfyldt den i Borgerskabseden indeholdte Passus om at tage fast Ophold i Staden, og 1768 3/12 fik Sønnen efter at have været oplært i Handelen af Faderen selv Borgerskab der som Købmand³.

Øjensynligt havde Wulf ogsaa Forbindelser med andre sjællandske Købstæder. I hvilken Grad Familien nu indgik i det nye Købstadsmillieu, fremgaar af, at den næstældste Datter Karen 1767 25/5 blev gift med Ungkarl Johannes Holm, som umiddelbart forinden (1/4) havde taget Borgerskab som Købmand i Korsør⁴, hvor fire Aar senere (1771 7/6) den ældste Datter Birthe Cathrine ægtede Søren Mortensen Mose⁵. Men ogsaa i selve Holbæk havde Familien Omgang, idet den yngste Datter Mette Amalie 1777 9/5 blev gift med Kræmmer og Købmand Lars Jørgensen Bierring⁶.

¹) Raadstueprotokol 1746—1804 fol 41 a.

²) Raadstueprotokol 1757—78 fol 51 a-b.

³) Ib. fol 167 b.

⁴) Korsør Kirkebog og Raadstueprotokol III fol 2.

⁵) Korsør Kirkebog. Senere kaldes han Skomagersvend Moser; mon af en Skomagerslægt Moser fra Kalundborg.

⁶) Holbæk Kirkebog.

Saaledes kunde Wulf 26/12 1779 lukke sine Øjne i Bevidstheden om, at hans Familie nu havde vundet Indpas i det vestsjællandske Smaaborgermillieu. Skiftet efter ham trak ud, da Sønnen Peder formentes udenlands i Forretninger. Det giver supplerende Oplysninger om Familien, saaledes at Datteren Karen nu var død fra to smaa Sønner, medens den ugifte Datter Beate Sophie var ude at tjene (paa Dragsholm?); men ogsaa om Wulfs Forretninger og Livsførelse giver det et vist Indtryk.

Registreringen af Boet antyder, at han især har handlet med Klæde, og blandt andet anmeldtes der Krav fra en Kniplingshandler fra Slesvig. At han ejede en Gaard i Holbæk, giver dog ikke Indtryk af ligefrem Velstand, da den var prioriteret op til Skorstenen. At han besad et ganske pænt Indbo med saavel talrige Messing- og Tinsager som lidt Sølvtoj, tyder paa, at han en Overgang var kommet godt i Vej. Men siden havde han kapitaliseret dette paa en ganske interessant Maade, idet han havde bortsolgt det hele paa Auktion og derefter atter lejet det af Køberen mod en ca. 5% Rente, antagelig en speciel Form for Laan mod Underpant i Løsøre, hvad der vel skal udlægges som Vidnesbyrd om en Krise i Forretningen.

Ialt besad Wulf ved sin Død Værdier til ca. 400 Rdl. samt Gaarden, der bortsolgtes for 350 Rdl., hvilket godt nok strakte til at dække de privilegerede Fordringer paa 740 Rdl., medens der praktisk talt intet blev til den resterende Gæld paa ca. 180 Rdl., overvejende Grossisters Tilgodehavender for leverede Varer; alt i alt et Resultat, der næppe adskiller sig særligt fra Tidens andre Smaahandlende⁷.

Hustruen fik nu Ophold hos sin yngste Datter i Holbæk, hvis Mand var en af de flittigste Købere paa Auktionen over Wulfs Effekter, og da hun 1790 9/5 døde, udlagdes

⁷) Holbæk byfoged, Skiftedokumenter 1777—80.

hendes beskedne Ejendele til Svigersønnen for Udgifter til hendes Ophold og til Begravelsen⁸.

Ved denne Lejlighed faar vi et sidste Overblik over den Wulfske Familie: Sønnen Peder var da bosat i Aarhus⁹, Birthe Cathrine, nu Enke efter Søren Mose, var bosat i København, af afdøde Karens to Sønner levede nu kun den ældste Jochum Holm (øjensynligt »opkaldt« efter sin Morfader), 24 Aar gammel, og hjemme i Dødsboet, det vil vel sige hos sin Moster Mette Amalie og dennes Mand Lars Bierring, og Beate Sophie var nu omsider blevet gift med en Bødker Lars Olsen i Vindekilde (Faarevejle Sogn).

III

For øvrigt var en saadan Tilgang til den lutherske Kirke paa ingen Maade et ukendt Fænomen for denne sjællandske Egn. Et halvhundrede Aar tidligere finder vi saaledes i Kirkebogen for Nabosognet Undløse følgende Indførsler:

.. Anno 1679:

Dominica 2. Epiphania Domini bleff Hans Lehmand, fød i Suisserland, reformerit thill den luthersche lærdom i Vndløse kirche.

(Undløse Kirkebog 1645—88, fol 79r)

Anno 1693 d. 4. Januarii haver Franciscus de Marrai og hans hustru Lucia Jacobæa, begge fød til Lyk, over huilchen Chur-Fursten og Biscopen af Coln er Slotz herre, afsagt den Romersce Catholisce Kirke og er igien til dend Lutherisce kirke som lemmer antagne, Pastor Mag. Fred. Drejer.

(ib. 1688—1723, fol 13r)

Aarsagen til, at vi her møder et saa internationalt Milieu, er den simple, at en stor Del af Undløse Sogn var

⁸) Holbæk byfoged, Skifteprotokol 1785—96 fol 700 og 720.

⁹) If. velvillig Oplysning fra LA Viborg ses han ikke at have taget Borgerskab i Aarhus.

henlagt til Ryttergods. Blandt de mange hvervede Udlændinge har der utvivlsomt været en Del, som har ønsket at skifte Fædreland og dermed ogsaa Religion. Det er ikke lykkedes mig at opspore Hans Lehmand, men i Portionsjordebøgerne for Odsherreds Ryttergods (Brigader Rantzaus Regiment) finder vi netop under Undløse i 1696 en *Frandz de Mare*¹.

¹) Jeg takker Hr. G. K. Geertsen, der venligst har henledt min Opmærksomhed paa samtlige tre ovennævnte Kirkebogsnotater.